

PACH ZSIGMOND PÁL:

Búcsú Benczédi Lászlótól *

Amikor most a ravatalod előtt állok, Kollégám és barátom, nem a koporsót, nem a temetőt látom, hanem téged, a Te alakodat, kedves Laci — úgy, amint alig pár hete, utolsó találkozásunkkor rögződött bennem. A Történettudományi Intézet koraiújkori osztályának vitaulésán, ahová nagybetegesen is eljött Benczédi László — igazi támaszától, feleségétől kísérvé. Meghallgatta az előadást, majd erejét megfeszítve felállt, és fátyolos hangon, de jól érthetően, finom figyelemmel méltatta ifjabb kartársa munkáját. Azután iratokat, levéltári aktákból kijegyzett szövegeket vett elő, és ha az előadásban 1663 esős nyári napjainak egyes talányos eseményéről volt szó, akkor ő saját kutatásai/alapján, más források tanúságtételével vetett fényt ugyanezeknek a napoknak a történéseire. Hangja közben felerősödött, szinte újra átélte a kutatás izgalmát, és láthatóan minden másról elfelejtkezett.

Benne van ebben a jelenetben, ebben a tudósi-emberi magatartásban Benczédi László egész egyénisége, rövidre zárult, de a szakma magaslataira ívelt életpályájának foglalata.

1929-ben született, erdélyi származású értelmiségi családban; a gimnáziumot Budapesten, felső osztályait már a felszabadult Magyarországon végezte. Ez a két tény meghatározóan hatott rá, amikor a történészpályához való vonalom kialakult benne: gondolkodásban a nemzeti problémák iránti érzékenység szoroson összekapcsolódott a társadalmi progresszióhoz fűző elkötelezettséggel. És amikor az 1940-es évek végén, az ötvenes évek elején a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának padjaiban ült, ő is azok közé az ifjú historikusok közé tartozott, akiknek agyában, akkori dogmatikus¹tehetételei ellenére is, megfogant a marxizmus serkentő, inspiratív ereje, felcsillantak új és frissítő szempontjai. E hármas indíttatás mellett mindvégig kitartott, s azt egyre magasabb szinten bontakoztatta ki történetírói tevékenységében.

Szakmai-tudományos érdeklődése már egyetemi tanulmányai idején történelmünk egyik legbonyolultabb korszaka, a 18. század felé fordult — ama korszak felé, amikor a részekre szabdalt Magyarország „nagy két császár birodalmi közé” ékelve kereste öneszmélésének útjait, küzdött történelmi helyének visszaszerzéséért, megújulásáért az éles ellentmondásoktól feszült koraiújkori Európában. 1953-ban látott napvilágot első könyve, az 1697. évi hegyaljai kuruc felkelésről írt kötete, amelyben a század egyik zároakkordját, egyben a közelgő nagy erőpróba, a Rákóczi-szabadságharc egyik előhangját szóltatta meg — már ez ifjúkori munkájában is több szemponttól továbbfejlesztve-kiegészítve a téma korábbi tárgyalásait.

A 17. század utolsó évtizedeinek kuruc mozgalmai — ez volt az a problémakör, amely ezután is érdeklődésének előterében állott, egyre mélyebbre hatoló politika- és társadalomtörténeti kutatással, egyre szubtilisabb elemzéssel, egyre finomabban árnyalt kifejtéssel. Ez a szívós szorgalommal és következetességgel végzett munka gyümölcsözött egy sor, az 1960—70-es években készült jelentős tanulmányában — a „vitélző rend” szociális és eszmevilágáról, a Wesselényi nádor vezette rendi szervezkedés kibontakozásáról, az 1670. évi tiszavidéki felkelésről, a lipóti abszolutizmus indítékairól és megvalósulásáról, a prédikátorperекről, a Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjairól, az 1681-i soproni országgyűlésről — mind több tényét, szálát bogozva-fejtve fel az 1660—80-as évek szövevényének — előkészítve ezek szintetizálását, a kor új történelmi tablójának megrajzolását.

És meg is adatott néki, hogy megalkossa ezt a szintézist két főművében: a *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. századvégi Magyarországon* című 1980-ban kiadott monográfiájában, és a *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664—1685)* címet viselő, a történeti anyagot szuverén biztonsággal kezelő és éppen ezért rendkívüli tömörséggel megírt összefoglalásában, amely Magyarország tizkötetes története III. kötetének fejezeteként alig több mint egy éve került ki a nyomdából. Ezekre a munkáira a *finis coronat opus* klasszikus mondatát nemcsak a mindent lezáró vég mély fájdalomának érzésével idézzük, hanem e lezáró összegzésekben nyújtott tudományos teljesítménye nem évülő értékeinek tudatával is. Benczédi László az 1660—1680-as évek Magyarországnak társadalmi és politikai mozgásairól és mozgalmairól a korábbi előadásokat lényegesen meghaladó és módosító, maradandó

* Elhangzott 1987. január 9-én, a Farkasréti temetőben.

érvényű új összképet adott. A Thököly-felkelés objektív helyét nemzeti történelmünkben úgy jelölte ki, hogy egyúttal a kuruc fejedelem személyiségének, fényes tehetségének — hivatottságának — és történelmi-tragikai vétségének, elbukásának is mesteri rajzát adta; a kuruc tömegeket, a bujdosókat pedig nagy és ösztönző célokért küzdő, egyben a mindennapok nyomasztó gondjaival küszködő, ellentmondásos indulatoktól fűtött hús-vér emberekként jelenítette meg.

Milyen történészi kvalitások képesítették őt eredményeinek elérésére? Benczédi Lászlónak, a néhány éven át munkákra szerint is levéltárosnak, mindenekelőtt szenvedélye volt a levéltári kutatás, az elsődleges források vallatása, hogy a tényeket, az eseményeket minél hívebben, minél hitelesebben ismerje meg. A tények apró mozaikjait ásta-gyűjtötte fel, majd rakta-vette össze, igaz történetírói lelkiismerettel, nagyfokú önfegyessel. Óvakodott attól, hogy egyes újonnan föllelt adatok bővületében hamaros fölfedezésekkel álljon elő; aggályos és kételkedő volt elsősorban önnön-magával szemben. Minuciózus igényességgel állította szembe saját adatait más, esetleg ellentmondó forrászövegekkel, és csak a leggondosabb meglelés és forráskritika nyomán vonta le következtetéseit — elkerülve minden túlzást, felismerve az arányokat és a mértéket, *quos citra nec ultra nequit consistere rectum*: amelyeken innen és túl nem áll meg a történelmi igazság. Ilyen izzig-vérig a történeti tényre, eseményre koncentráló historikustól különösen megszívlelendően cseng az 1980. évi munkájának bevezetésébe foglalt megállapítás — mintegy egész történészi tevékenységének krédója. „A korabeli politikai történet egyedi és ismeretlen eseményeinek összefüggő vizsgálata... arról győzött meg, hogy a pillanatnyi helyzeteken, erőviszonyokon és szubjektív döntéseken túl... éppen az átfogó politikai formációk”, az adott korszakban „a rendiség, az abszolutizmus és a centralizáció, illetve ezek konkrét megjelenési formái” és kölcsönhatásai, általában pedig „a történelem egyszeri történései és a politikai intézményekben rejlő törvényszerű összefüggések közötti... kapcsolat” nyújtja a történelemkutatónak a legfőbb tájékozási pontokat.

Tudósi elveit és módszereit a stílárius megformálás művészi gondjával teljesítette ki történetírói gyakorlatában. Nemcsak a kutatásban, nemcsak a forrásadatok értelmezésében vetette magát állandó önkontroll alá, hanem a fogalmazásban is. Nem kímélte az időt és fáradságot; újból és újból csiszolta, pontosította kéziratait — mert tudta, hogy a *clara et distincta*: a tiszta és világos kifejezés lehet csak költőse a tiszta és világos gondolatnak. Ezért van az, hogy lektoraira, szerkesztőire jöszörint nem háruult más tennivaló, mint az olvasás élvezete és tanulsága.

Benczédi Lászlónak lételeme, természetes közege volt a történetkutatás; szinte benne élt a 17. században. A szakma terepén, a csendes-szorgos munkálkodásban, a minden feltűnést kerülő és minden önösségtől mentes historikus buzgalomban kereste és találta meg az érdemet, az értelmet. Ez nem zárta ki, sőt táplálta eleven érdeklődését a jelenkor, a mai problémák iránt, érdekltségét a tudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazásában, az oktatásban, nevelésben, politikai munkában. Még a hatvanas évek közepén írt középiskolai történelemtankönyve a kiadások egész sorában vált használatossá, és e nehéz műfaj egyik legjobb hazai teljesítményének bizonyult. A hatvanas-hetvenes évek úgynevezett nemzetvitáinak, történetiszemléleti diskusszióinak aktív szereplője volt, majd — ime ez a historikus hivatása — ezeknek a vitáknak a nyolcvanas évek távlatából visszatekintő történeti elemzőjévé, történetírójává lett, a kor szakmai-publicisztikai polémiait összegző tanulmányával. Ezen túlmenően is kiemelkedő, irányító szerepet vitt azokban a vizsgálódásokban, amelyek a nemzettudat, a nemzeti-nemzetiségi kérdés jelenkori problémái körül folytak intézetünkben a közelmúlt években.

Ennek a munkálatnak a folytatásában — csakúgy, mint oly igen sok másban — fájón érezzük s fogjuk hosszán érezni az űrt, a benünket ért súlyos veszteséget.

A bennünket, mindnyájunkat ért súlyos veszteséget. Mert Benczédi Lászlót, az embert, a barátot, a tapintatos és mindig segítőkész munkatársat osztatlan megbecsülés és szeretet övezte. Az intézet közügyeivel és az egyes emberek problémáival, a szakszervezeti titkár teendőivel úgy foglalkozott-törődött, hogy azok kedvéért nem egyszer egyéni munkáit is félrerakta — zokszó nélkül, példás felelősségtudattal és kötelességérzettel —, azzal az emberi-erkölcsi tartással, ahogy az utóbbi években súlyosodó betegségét is állta-viselte. A személyzeti megbízottai funkció az ő esetében kettős értelmet nyert. Azt az értelmet is, hogy az ő személyében mindenki megbízott.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének nevében, munkatársaid, barátaid és tisztelőid nevében, búcsúzómmal, búcsúzómmal Tőled, kedves Laci, szorító fájdalommal. Búcsúzómmal Tőled azzal, hogy alakodat, egyéniségedet úgy őrizzük emlékezetünkben, ahogy utoljára is láttunk. A nemzet történelmi sorsának titkait kutatva; a történészhivatás élő izalmába temetkezve; oly gyötrelmesen és oly szépségesen lezárt életed kincsét szaktársaidra és történészgenerációkra örökölte.